

Κ. Σακελλαροπούλου, Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Δημοκρατία και Κράτος Δικαίου[*], σε: ΕφημΔΔ 5/2020, σ. 514-519

514

Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Δημοκρατία και Κράτος Δικαίου*

της Κατερίνας Σακελλαροπούλου

Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας

Η επέτειος των 70 ετών από την υπογραφή της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου είναι μια σημαντική ημέρα για τη χώρα μας και τον ευρωπαϊκό νομικό πολιτισμό. Είναι, επίσης, μια ευτυχής συγκυρία για την ελληνική Προεδρία του δύσκολου αυτού, λόγω της πανδημίας, εξαμήνου. Πάνω από όλα, ωστόσο, συνιστά μια υπενθύμιση της υψηλής μας ευθύνης, νομικής και ηθικοπολιτικής, για τη διαφύλαξη των θεσμικών κεκτημένων και των δικαιωμάτων μας στις νέες συνθήκες που διαμορφώνονται σήμερα στην Ευρώπη.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου εγκαινιάζει την πλέον σημαντική περίοδο του σύγχρονου συνταγματισμού και του Κράτους δικαίου: τη μεταπολεμική άνθιση των ατομικών μας δικαιωμάτων, τη δέσμευση της πολιτικής σε κανόνες αυξημένης τυπικής ισχύος και τον έλεγχο του νομοθέτη από τα ανώτατα δικαστήρια. Είναι η χρυσή εποχή της συνταγματικής δημοκρατίας, που σε αυτό το ειρηνικό διάστημα, μετά τις τραυματικές για την ανθρωπότητα εμπειρίες των δύο παγκοσμίων πολέμων, αποκτά ακόμη μεγαλύτερο ιστορικό και θεωρητικό βάθος.

Σε αυτή τη συνεκτική και περιεκτική αντίληψη για τη δημοκρατία, η οποία διαδέχεται το Κράτος του Νόμου του 19ου αιώνα και την ασταθή, όπως εκ του αποτελέσματος αποδείχθηκε, κοινοβουλευτική εκδοχή της δημοκρατίας του μεσοπολέμου, η λαϊκή κυριαρχία συνδέεται αναπόσπαστα με το Κράτος Δικαίου και τα θεσμικά αντίβαρα που εγγυώνται την προστασία των μειονοτήτων και αποτρέπουν την τυραννία της πλειοψηφίας. Έτσι, διαφυλάσσεται η κανονιστικότητα του Συντάγματος, η ποιότητα της δημοκρατίας και η εμπιστοσύνη των πολιτών σε θεσμούς, κοινούς κανόνες και αξίες. Η Ευρώπη, μετά τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο, συνειδητοποίησε με τον πιο σκληρό και οδυνηρό τρόπο ότι ο νομοθέτης μπορεί να αυθαιρετεί και η δημοκρατία μπορεί να αυτοκτονεί, ειδικά όταν δεν υφίστανται αποτελεσματικοί φραγμοί στην εργαλειοποίηση της λαϊκής βούλησης. Ο σύγχρονος ανθρωπισμός του 20ου αιώνα αποσκοπεί στην ανύψωση και κατοχύρωση, πέρα από πολιτικές σκοπιμότητες, της καθολικής αξιοπρέπειας του ανθρώπου και της πολιτικής και προσωπικής του αυτονομίας, μέσα από μια σειρά ισχυρών ηθικών και πολιτικών αξιώσεων που εγγράφονται στα δικαιώματά μας. Πρόκειται για μια αλλαγή παραδείγματος, συνταγματικού και πολιτικού, που συνοψίζεται στο δικαιοκρατικό ιδανικό της Ευρώπης. Αυτό το υψηλό ιδανικό επικαιροποιεί τα διδάγματα και τις κατακτήσεις των μεγάλων επαναστάσεων του 18ου αιώνα και, ακόμη περισσότερο μετά την πτώση του τείχους, συμπυκνώνει, συμβολικά και στην πράξη, στις ιδέες και την καθημερινότητα των Ευρωπαίων, την πρόοδο και την αισιοδοξία. Ο άνεμος της ελευθερίας σάρωσε τη μεταπολεμική Ευρώπη και ο ευρωπαϊκός τρόπος ζωής, δημοκρατικός και φιλελεύθερος μαζί, κατέστη το αδιαπραγμάτευτο κεκτημένο μας, η πιο δυνατή δέσμευση της πολιτικής.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου που τιμάμε σήμερα είναι το μείζον νομικό εργαλείο και το κείμενο που εκφράζει τις κοινές και θεμελιώδεις πανευρωπαϊκές αξίες, αυτές που διατρέχουν τις έννομες τάξεις των Κρατών μελών. Ας μην παραγνωρίζουμε ότι και ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης παραπέμπει ρητά στο παρεχόμενο από την ΕΣΔΑ επίπεδο προστασίας των δικαιωμάτων.

515 Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση έχει διεισδύσει στο καθιερωμένο νομικό μας λεξιλόγιο, ακόμα και στον καθημερινό λόγο. Η επίκλησή της δεν αποτελεί αποκλειστικό προνόμιο μόνον όσων ασχολούνται με το δίκαιο και εντρυφούν στις αρχές της νομολογίας του Δικαστηρίου. Πλέον, οι ευρωπαίοι πολίτες στην πλειοψηφία τους γνωρίζουν τα δικαιώματα που η Σύμβαση τους απονέμει και καταφεύγουν συχνά σε αυτήν, για την έννομη προστασία τους.

Η Σύμβαση είναι κείμενο, όπως εύστοχα λέγεται στη θεωρία, «ζωντανό» και δυναμικό. Η ερμηνεία της εξελίσσεται συνεχώς και ακολουθεί τις αντιλήψεις της εποχής, δίχως, ωστόσο, να απεμπολεί τον αξιακό της πυρήνα, αυτόν που την έχει καθιερώσει στη συνείδηση των εφαρμοστών του δικαίου και των πολιτών. Αντανακλά τον δυναμισμό της ευρωπαϊκής κουλτούρας, αυτού «του παραγμένου και τρικυμιώδους εργοταξίου», όπως την έχει αποκαλέσει ο Εντγκάρ Μορέν, το οποίο, σύμφωνα με τον στοχαστή, «στηρίζεται στην εφευρετική αταξία, στις θαρραλέες πρωτοβουλίες, στις τολμηρές δράσεις». Η Σύμβαση είναι ευέλικτη, με τη θετική και δημιουργική σημασία του όρου, καθώς ενσωματώνει την πρόοδο που φέρουν οι διεκδικήσεις των δικαιωμάτων μας. Με δυο λέξεις, πρόκειται για κείμενο με ιδιαίτερη συμπεριληπτική δύναμη, για τον καθένα και τη καθεμία από μας, στη σύγχρονη συνταγματική δημοκρατία.

Η Ελλάδα κύρωσε τη Σύμβαση αρχικά το 1953 και εκ νέου το 1974, μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας. Στην εμβληματική «Ελληνική Υπόθεση», η διακρατική προσφυγή κατά της Ελλάδας των συνταγματαρχών που επέλεξε τότε, όπως γνωρίζουμε, να αποχωρήσει από τη Σύμβαση, εξέθεσε πανευρωπαϊκά την ανελευθερία του καθεστώτος και φώτισε στη συνείδηση των ευρωπαϊκών χωρών τις δημοκρατικές και φιλελεύθερες αξίες. Στη μεταπολιτευτική Ελλάδα και στο πλαίσιο του Συντάγματος του 1975, η Σύμβαση αναδεικνύεται σε μια μείζονα αναφορά και επιρροή της έννομης τάξης, ειδικά μετά την αναγνώριση της δυνατότητας της ατομικής προσφυγής. Μια επιρροή και επίδραση που λειτουργεί καθοριστικά σε όλα τα επίπεδα της πυραμίδας και ιεραρχίας του δικαίου, με πρώτο, βεβαίως, το Σύνταγμα, το οποίο μεταβάλλεται ατύπως και εναρμονίζεται με τη Σύμβαση και τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Χαρακτηριστική περίπτωση συνιστά η εισαγωγή, κατά την αναθεώρηση του 2001, της ερμηνευτικής δήλωσης του άρθρου 4 για τους αντιρρησίες συνείδησης, προκειμένου να ευθυγραμμιστεί το κείμενο με τις σχετικές αποφάσεις του Δικαστηρίου. Αντίστοιχα, στην αναθεώρηση του 2008, η τροποποίηση του άρθρου 57 του Συντάγματος σχετικά με τα επαγγελματικά ασυμβίβαστα των βουλευτών, επήλθε μετά τη σχετική νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου.

Η Σύμβαση εφαρμόζεται διαρκώς και εξελίσσεται στην εθνική νομοθεσία και τη διοικητική πρακτική, κυρίως μέσα από τη συμμόρφωση στις αποφάσεις του Δικαστηρίου. Για παράδειγμα, οι καταδίκες της χώρας μας για παραβίαση του άρθρου 6, λόγω της υπέρμετρης διάρκειας των δικών, έχουν αποτελέσει την αφορμή για εισαγωγή νομοθετημάτων, που αποσκοπούν στην αντιμετώπιση του φαινομένου των καθυστερήσεων έκδοσης δικαστικών αποφάσεων και στην επιτάχυνση της απονομής της δικαιοσύνης. Αντίστοιχα, η πληθώρα αποφάσεων για παραβίαση του άρθρου 3, λόγω υπερπληθυσμού στις φυλακές, έχουν προκαλέσει την αντίδραση της πολιτείας στην κατεύθυνση της αποσυμφόρμησής τους. Η συμμόρφωση της Ελλάδας αφορά ενίοτε και

υποθέσεις με ιδιαίτερο δικαιopolitικό ενδιαφέρον και σοβαρό αντίκτυπο στο επίπεδο προστασίας των δικαιωμάτων. Για παράδειγμα, η επέκταση του συμφώνου συμβίωσης στα ομόφυλα ζευγάρια νομοθετήθηκε από την Ελλάδα κατόπιν καταδικαστικής απόφασης του Δικαστηρίου, λόγω παραβίασης των άρθρων 8 και 14 της Σύμβασης. Επίσης, με νομοθετική παρέμβαση, ενώ εκκρεμούσε στο ΕΔΔΑ σχετική υπόθεση για τη Σαρία, τροποποιήθηκε το καθεστώς προσφυγής των ελλήνων μουσουλμάνων της Θράκης στα δικαστήρια, καθιστώντας προαιρετική την εφαρμογή του ισλαμικού νόμου.

Η επίδραση της Σύμβασης αναδεικνύεται και στον διάλογο που αναπτύσσεται ανάμεσα στον εθνικό και τον ευρωπαϊό δικαστή. Μετά από ένα διάστημα επιφύλαξης και προσαρμογής στις δεκαετίες του 80 και του 90, η εξοικείωση του έλληνα δικαστή με το κείμενο είναι πλέον δεδομένη, όπως και η εισαγωγή των κανονιστικών όρων και των ερμηνειών της Σύμβασης στον δικανικό του συλλογισμό. Σταδιακά, ο έλεγχος της συμβατότητας των νόμων με την ΕΣΔΑ έρχεται να συμπληρώσει τον παραδοσιακό έλεγχο της συνταγματικότητας και να λειτουργήσει ως μια πρόσθετη δικαιοκρατική εγγύηση.

516 Η νομολογία του Δικαστηρίου μετακινεί τα ελληνικά δικαστήρια σε θέσεις φιλελεύθερες στο πεδίο των δικαιωμάτων, και ειδικότερα στις λεγόμενες πνευματικές ελευθερίες, όπως η θρησκευτική. Στα ζητήματα του προσηλυτισμού και της λειτουργίας των ναών και των ευκτηρίων οίκων, οι αποφάσεις του Δικαστηρίου του Στρασβούργου λειτούργησαν παιδαγωγικά για τα εθνικά δικαστήρια, στην κατεύθυνση της αρχής της ανεκτικότητας και της θρησκευτικής ισότητας. Κρίσιμη, στάθηκε, επίσης η συμβολή της ΕΣΔΑ στην προστασία του δικαιώματος της ιδιοκτησίας. Η εφαρμογή του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου οδήγησε σε νομολογιακή μεταστροφή του Αρείου Πάγου ως προς την επέκταση της συνταγματικής προστασίας του άρθρου 17 στα ενοχικά δικαιώματα. Συνέβαλε ακόμη στην εξέλιξη της νομολογίας του σε υποθέσεις απαλλοτριώσεων, κατά τρόπο ευνοϊκότερο για τους πολίτες.

Η αμφίδρομη εξέλιξη της ευρωπαϊκής και της εθνικής νομολογίας ενίσχυσε όχι μόνον τον δικαϊκό, αλλά και τον πολιτισμικό δεσμό της χώρας μας με την Ευρώπη, όξυνε την ευαισθησία μας για τις μειονότητες και κατέστησε ορατά ζητήματα που ο πλειοψηφικός μας κοινοβουλευτισμός απέκρυπτε επί δεκαετίες: ως προς την προσωπική μας αυτονομία, την ιδιωτική ζωή, την ισότητα των φύλων. Μάθαμε να διαβάζουμε το Σύνταγμα και τους νόμους μας μέσα από την ΕΣΔΑ και την πλούσια νομολογία του Δικαστηρίου. Νιώσαμε, όλοι όσοι θητεύσαμε στο δικαστικό σώμα, αλλά και εν γένει όσοι θεραπεύουμε με ευαισθησία το δίκαιο, συνυπεύθυνοι για τα κακώς κείμενα και τις καταδίκες της χώρας μας. Αισθανθήκαμε, από την άλλη, κάποιες φορές, την ανάγκη να προστατεύσουμε την ελληνική ιδιαιτερότητα και να συνδιαμορφώσουμε το ευρωπαϊκό consensus σε ζητήματα δικαιωμάτων. Δείξαμε τον ίδιο ρεαλισμό, στα δύσκολα χρόνια της κρίσης, και μοιραζόμαστε κοινές αγωνίες και προβληματισμούς ενόψει και των στοιχημάτων που αντιμετωπίζει σήμερα το Συμβούλιο της Ευρώπης, καθώς και τα κράτη-μέλη του μεμονωμένα.

Είναι, η αλήθεια, μια δύσκολη εποχή για την Ευρώπη, που δείχνει να βρίσκεται πολύ μακριά από την αισιοδοξία και την ευμάρεια των αρχών του αιώνα μας. Παρά τη θεωρητική και ιστορική της εδραίωση, η σύγχρονη συνταγματική δημοκρατία, μείγμα φιλελευθερισμού και κοινωνικής δικαιοσύνης, γνωρίζει σημαντικές και αλληπάλληλες κρίσεις την τελευταία δεκαετία. Κρίσεις που στα ευρωπαϊκά κράτη ξεσπούν εκτός του χώρου του δικαίου, στην οικονομία και την υγεία, αλλά δεν αφήνουν, μοιραία, άθικτους τους πολιτικούς θεσμούς και επηρεάζουν την ποιότητα της δημοκρατίας. Επηρεάζουν, ακόμη, ίσως καθοριστικά, και την

πρόσληψή της από τους πολίτες, αυτούς που αξιολογούν, σε μια δημοκρατία, την άσκηση των δημόσιων πολιτικών.

Η οικονομική κρίση έδωσε τέλος στις ανέμελες μέρες της γενιάς μας. Την τραυματική αυτή εμπειρία τη βιώσαμε πρωτίστως εμείς οι Έλληνες. Η διεύρυνση των ανισοτήτων και η συρρίκνωση των οριζόντων και των σχεδίων της ζωής των πολλών έφερε αναταραχές πολιτικές, αποδυνάμωσε την πίστη μας στο πολιτικό σύστημα, έπληξε καίρια την αξιοπιστία της δημοκρατίας. Η ύφεση στην οικονομία ενίσχυσε φωνές αντιδραστικές και αντισυστημικές, έδωσε χώρο κοινωνικό και πολιτικό στον ευρωσκεπτικισμό και τον λαϊκισμό. Η μεταναστευτική κρίση, στη συνέχεια, λειτούργησε επίσης διαιρετικά και έθρεψε τον εθνικισμό και την εσωστρέφεια σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη, ιδίως στην Ανατολική Ευρώπη. Οι πρόσφυγες και οι μετανάστες εργαλειοποιήθηκαν, όπως είδαμε και πρόσφατα στα σύνορά μας στον Έβρο. Εξέπεσαν ακόμη και σε αντικείμενα γεωπολιτικών συγκρούσεων και συναλλαγών. Ο ευρωπαϊκός μας ανθρωπισμός και κοσμοπολιτισμός γνώρισε ήττες και τα ιδανικά της Ευρώπης έχασαν, τα τελευταία χρόνια, τη λάμψη τους. Ο ενιαίος και παγκοσμιοποιημένος κόσμος μας μοιάζει να χάνει τη συνοχή του, να κατακερματίζεται.

Είναι πολλοί αυτοί και από διάφορες πολιτικές και ιδεολογικές θέσεις που βρήκαν την ευκαιρία να αμφισβητήσουν ανοικτά την αξία του Κράτους Δικαίου και της φιλελεύθερης δημοκρατίας, στο όνομα ενός νέου εθνοκεντρικού προστατευτισμού, κλειστού και αυτοαναφορικού. Η επιστροφή στο έθνος-Κράτος και η οξεία κριτική ή και η ρήξη με την παγκοσμιοποίηση και την ανοικτή κοινωνία δεν συνιστά πια μια ασήμαντη και μειοψηφική ατζέντα. Αντιθέτως, εκφέρεται από τα πιο επίσημα χείλη και σημαίνει την υποχώρηση των Κρατών στην υποτιθέμενη εθνική τους ασφάλεια. Στην ευάλωτη θέση που μας έφεραν οι κρίσεις, ριζώνει η επικίνδυνη καχυποψία απέναντι στους θεσμούς της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Σε αυτές τις συνθήκες ευδοκimeί ο σκεπτικισμός και ο ενδεικτικός, ως προς την καινοφανή σημασία του, όρος της «ανελεύθερης δημοκρατίας». Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η δημοκρατική βούληση ταυτίζεται άκριτα και απόλυτα με τη βούληση της πλειοψηφίας. Τα φιλελεύθερα θεσμικά αντίβαρα υποχωρούν σημαντικά διότι επικρίνονται ως θεσμοί των ελίτ και των μειοψηφιών που διαστρεβλώνουν το γενικό συμφέρον και αναπαράγουν τις ανισότητες. Στην «ανελεύθερη δημοκρατία», τα κόμματα που κυβερνούν αμφισβητούν κυρίως τα κεκτημένα εκείνα της νεωτερικής δημοκρατίας που θέτουν τα όρια, αλλά και τις προϋποθέσεις της ελεύθερης και ανόθευτης έκφρασης της λαϊκής θέλησης: την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης, την ακαδημαϊκή ελευθερία, την ελευθεροτυπία και την ελεύθερη έκφραση. Εν όψει αυτών, ανακύπτει στην Ευρώπη το κυρίαρχο, πλην παραπλανητικό εν τέλει για την ίδια την ουσία του δημοκρατικού πολιτεύματος, ερώτημα: Υπάρχει δημοκρατία χωρίς κράτος δικαίου; Ένα ερώτημα που υπονομεύει εκ βάθρων το κεκτημένο του συνταγματισμού του 20ου αιώνα.

Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε τον Ιούλιο του 2019 ένα κείμενο για την ενίσχυση του κράτους δικαίου, στο οποίο, μεταξύ άλλων, τονίζεται ότι «η Ευρωπαϊκή Ένωση στηρίζεται σε ένα σύνολο κοινών αξιών, που περιλαμβάνουν τα ατομικά δικαιώματα, την δημοκρατία και το κράτος δικαίου και αποτελούν το θεμέλιο των κοινωνιών μας και την κοινή ταυτότητα. Καμιά δημοκρατία δεν μπορεί να ακμάσει χωρίς ανεξάρτητα δικαστήρια, που εγγυώνται την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και των πολιτικών ελευθεριών ούτε χωρίς ενεργή κοινωνία των πολιτών και ελεύθερα μέσα ενημέρωσης, που εγγυώνται τον πλουραλισμό. Το κράτος δικαίου είναι μια καλά θεμελιωμένη αρχή, σαφώς προσδιορισμένη στον σκληρό πυρήνα της. Ο πυρήνας αυτός, παρά τις διαφορετικές εθνικές ταυτότητες και νομικά συστήματα και παραδόσεις, που η

Ένωση είναι υποχρεωμένη να σέβεται, είναι ο ίδιος σε όλα τα κράτη-μέλη. Στο κράτος δικαίου όλες οι δημόσιες εξουσίες ασκούνται πάντα μέσα στους περιορισμούς που θέτει το δίκαιο, σε συμφωνία με τις αξίες της δημοκρατίας και των ατομικών δικαιωμάτων και υπό τον έλεγχο ανεξάρτητων και αμερόληπτων δικαστηρίων».

Στον εύστοχο αυτό ορισμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής διακρίνονται με καθαρότητα οι εγγυήσεις, αλλά και οι προκλήσεις της ευρωπαϊκής φιλελεύθερης δημοκρατίας. Σε αυτήν ο δικαστής έρχεται πιο κοντά από ποτέ άλλοτε στην πολιτική, καθώς όλες οι μείζονες επιλογές του νομοθέτη περνούν από τη δικαστική κρίση και απόφαση. Για την ακρίβεια, κανείς δεν μπορεί να κυβερνήσει σε μια σύγχρονη δημοκρατία χωρίς να λάβει υπόψη του τον δικαστή, τον «έσχατο κριτή» της νομιμότητας. Για τον λόγο, άλλωστε, αυτόν, ένα από τα πρώτα θεσμικά θύματα των κυβερνώντων που ρέπουν προς τον αυταρχισμό αποτελεί η δικαστική εξουσία.

Όμως, το δίκαιο μπορεί να συναντά την πολιτική, αλλά δεν ταυτίζεται με αυτήν. Ο δικαστικός λειτουργός παραμένει στη δική του, διακριτή σφαίρα και πρέπει να απολαμβάνει όλες τις δυνατές λειτουργικές και προσωπικές εγγυήσεις. Η θεσμική ανεξαρτησία της δικαιοσύνης προϋποθέτει τον σεβασμό στη νεωτερική διάκριση των εξουσιών. Οι πολιτικές παρεμβάσεις στην επιλογή και το έργο των δικαστών δεν υπονομεύουν μόνον την αποστολή του δικαστή ή το δικαίωμα των πολιτών σε αποτελεσματική δικαστική προστασία και δίκαιη δίκη. Διαβρώνουν, συμβολικά και πρακτικά, τους δημοκρατικούς θεσμούς και την αναπαράστασή τους στους πολίτες. Η δικαιοσύνη παραμένει, σε κάθε έννομη τάξη, η πιο σταθερή και νηφάλια αναφορά μας στο δίκαιο και τους κανόνες του, αυτή που συγκρατεί την πολιτική εξουσία από την ενδεχόμενη αυθαιρεσία και εγγυάται, τελικά, την τήρηση του συμβολαίου ανάμεσα σε κυβερνώντες και κυβερνώμενους. Η κρίση της δικαιοσύνης και η έκθεσή της σε αθέμιτες πολιτικές στοχεύσεις, ειδικά με την εισαγωγή διατάξεων που υπονομεύουν τη δικαστική ανεξαρτησία, συνιστά κατάφωρη παραβίαση των ευρωπαϊκών μας αξιών και μια ευθεία προσβολή του σύγχρονου συνταγματισμού. Το Κράτος Δικαίου και η φιλελεύθερη δημοκρατία είναι μια ιστορική και πολιτική κατάκτηση της Ευρώπης και σε αυτήν έχουν συντελέσει τα εθνικά δικαστήρια, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Στην εποχή της πανδημίας, τα δικαιώματά μας τελούν σε καθεστώς διακινδύνευσης και η Σύμβαση τίθεται ενώπιον νέων σταθμίσεων και διλημάτων. Η προφανής και εύλογη επιλογή των κρατών-μελών να προκρίνουν την προστασία της δημόσιας υγείας και την αξία της ζωής έναντι των ατομικών μας δικαιωμάτων δεν πρέπει να γίνει άλλοθι για την πλήρη αναίρεσή τους ή την έκπτωση στην ποιότητα της δημοκρατίας μας. Η μάχη κατά της πανδημίας δεν μπορεί να θέτει σε κίνδυνο τις κατακτήσεις της κοινωνίας μας, όπως η ισότητα των φύλων, η ελευθερία του αυτοπροσδιορισμού των γυναικών, η προστασία των μειονοτήτων. Καθεστώς με ροπή προς τον αυταρχισμό επικαλούνται την έκτακτη ανάγκη για τον περιορισμό της πανδημίας, ώστε να συρρικνώσουν ανεπίτρεπτα τα δημοκρατικά δικαιώματα των πολιτών, όπως για παράδειγμα την ελευθερία της συνάθροισης, ή να ασκήσουν ασφυκτικό έλεγχο στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης.

518

Ο ρόλος της Σύμβασης στη διασφάλιση της ελευθερίας της πληροφόρησης και της έκφρασης είναι κρίσιμος: η μεθοδολογική διάκριση της νομολογίας του Δικαστηρίου ανάμεσα σε αξιολογικές κρίσεις και γεγονότα είναι ένα πολύτιμο εργαλείο κατά της παραπληροφόρησης και των fake news που πολλαπλασιάζονται στον καιρό της πανδημίας. Η μάχη κατά του ιού προϋποθέτει έναν παράλληλο αγώνα για την επικράτηση της επιστημονικής αλήθειας έναντι των κάθε λογής αρνητών της. Η άρνηση ενός γεγονότος

εν γένει δεν συνιστά ποινικό αδίκημα, ούτε το φρόνημα μπορεί να διώκεται. Όμως, ας μην ξεχνάμε ότι, εν προκειμένω, το κόστος της άρνησης είναι πολύ βαρύ, είναι η βλάβη του άλλου και η διακινδύνευση της δημόσιας υγείας.

Η πανδημία είναι, επίσης, μια πρόκληση για τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Οι επιπτώσεις των περιορισμών των ατομικών μας δικαιωμάτων και ελευθεριών έχουν αντίκτυπο κοινωνικό και οικονομικό, ακόμη και ψυχικό, ιδιαίτερα για τις ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού που βρίσκονται εκτεθειμένες στις τεκτονικές αλλαγές που φέρει η πανδημία. Δεν είναι δυνατόν η πανδημία να καταστεί πρόσχημα για την κατάργηση των κεκτημένων δεκαετιών στο χώρο των κοινωνικών δικαιωμάτων, στην εργασία και την κοινωνική ασφάλιση. Αντιθέτως, η υγειονομική κρίση μοιάζει να αποτελεί, μέσα στη συνθήκη που διαβιούμε, μια νέα ευκαιρία για το ίδιο το Κράτος, το οποίο επέστρεψε στη συνείδηση όλων μας, ως ο ύπατος φορέας εγγύησης της υγείας και της ζωής μας. Οι γιατροί και οι νοσηλευτές σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, των οποίων το σύστημα υγείας δοκιμάζεται καθημερινά, έδωσαν και συνεχίζουν ακάματοι να δίνουν το παράδειγμα ευθύνης και πατριωτισμού. Οι πολίτες εμπιστεύονται ξανά το εθνικό σύστημα υγείας που επωμίζεται το βαρύ καθήκον της διαχείρισης της κρίσης. Η εμπιστοσύνη αυτή προς την πολιτεία είναι, μέσα στην πανδημία, μια τόνωση της ίδιας της δημοκρατίας μας.

Η ένταση που βιώνει σήμερα η Ευρώπη είναι μοναδική. Στις πρόσφατες επιθέσεις στο Παρίσι, τη Νίκαια και τη Βιέννη, πλήττεται ο πυρήνας της ελευθερίας μας. Η περίφημη σύγκρουση των πολιτισμών, όπως την προέβλεψε ο Σάμουελ Χάντινγκτον, μπορεί να μην αποτελεί ακόμη μια απτή πραγματικότητα ή να φαντάζει, προς το παρόν, ως μια αναπαράσταση, μια εικόνα του πιο δυστοπικού μέλλοντός μας. Το πολιτισμικό όμως ζήτημα, στην ακραία του εκδοχή, έχει τεθεί αναπόφευκτα ενώπιόν μας. Δεν χωρά καμία ανοχή απέναντι σε οποιαδήποτε μορφή θρησκευτικού φανατισμού και μισαλλοδοξίας. Αυτές οι βάνουσες προσβολές εκφράζουν την αντίθεση στην ανοικτή κοινωνία της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας και περιφρονούν την ελευθερία της έκφρασης και τις ευρωπαϊκές και δυτικές αξίες. Οι φρικτές δολοφονίες στο γαλλικό και το αυστριακό έδαφος είναι μια ευθεία και ασύμμετρη απειλή στον ίδιο τον τρόπο της ζωής μας και στα θεμέλια της πολιτικής μας συγκρότησης. Υπερβαίνουν τα γεγονότα αυτά τον ακαδημαϊκό ή τον πολιτικό διάλογο για τα όρια του πολιτικού φιλελευθερισμού ή της θρησκευτικής ελευθερίας και έκφρασης στη δημόσια σφαίρα και αγγίζουν την καρδιά της συμβίωσής μας και του αξιακού μας ιστού. Καταδεικνύουν, επίσης, ότι η συγκρουσιακή αυτή σχέση που διατηρούν μεμονωμένες και μειοψηφικές ομάδες με τον ευρωπαϊκό πολιτισμό, σε συγκεκριμένο κοινωνικό και ψυχικό υπόβαθρο, μπορεί να λάβει εκρηκτικές διαστάσεις, να αμφισβητήσει καθολικά και να δυναμιτίσει την ίδια την ενότητα της κοινότητάς μας. Ο φονταμενταλισμός γίνεται το κύριο όχημα της έκφρασης αυτού του καταστροφικού θυμού και του απύθμενου μίσους, που έχει για τα καλά ριζώσει τα τελευταία χρόνια σε μερικούς θύλακες της ευρωπαϊκής κοινωνίας.

Η Ευρώπη βρίσκεται μπροστά σε διαλυτικές τάσεις, σε μια δύσκολη συγκυρία επάλληλων κρίσεων: οικονομικών, υγειονομικών, πολιτισμικών. Η αλληλουχία των γεγονότων σκορπίζει απαισιοδοξία στους λαούς και συγκλονίζει τις πιο σταθερές βάσεις και τις βεβαιότητες της ζωής μας: κανείς δεν αμφισβητεί, ανεξαρτήτως της θέσης του και των ιδεών του, ότι το μέλλον έρχεται σήμερα στην Ευρώπη πιο γρήγορα από όσο ενδεχομένως το αντέχουμε, και σίγουρα διαψεύδει κάθε ορθολογική μας πρόβλεψη: ο ρυθμός της εποχής δεν μας αφήνει χώρο και χρόνο για ομαλές μεταβάσεις στο αύριο, ούτε ίσως για τον αναστοχασμό που τελείται σε συνθήκες ηρεμίας και ασφάλειας. Η κοινή ευρωπαϊκή μας πορεία, που καθρεφτίζεται στις αξίες της Σύμβασης που τιμάμε σήμερα, στην επέτειο των

519 70 ετών της, δεν υπακούει σε μια αυστηρά γραμμική λογική. Άλλωστε, ούτε η ίδια η ιστορία είναι ποτέ γραμμική. Όπως καλά γνωρίζουμε, κρύβει εκπλήξεις και ανατροπές. Το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Συμβόλαιο, αυτό που μας κρατά, ως θεμελιώδης συμφωνία κυβερνώντων και κυβερνωμένων, ενωμένους στις διαφορές μας, είναι σήμερα υπό αναθεώρηση. Απέναντι στις φοβικές και τις πονηρές φωνές που μας καλούν να επιστρέψουμε στο εθνικό μας περιθώριο, διότι έτσι δήθεν θα αντιμετωπίσουμε τις ανισότητες και τις υστερήσεις που προκαλεί η άναρχη παγκοσμιοποίηση, η απάντηση είναι η περισσότερη και όχι η λιγότερη Ευρώπη, το ενισχυμένο και όχι το αποδυναμωμένο Κράτος Δικαίου, ο ηχηρός και παρών και όχι ο σιωπηλός και αδρανής ευρωπαϊκός δήμος. Αυτό, θεωρώ, είναι το βαθύτερο νόημα και μήνυμα της σημερινής εορταστικής ημέρας: η επιστροφή, με νέους όρους και προοπτικές, στο εμπνευσμένο ευρωπαϊκό όραμα των πατέρων της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Συμβουλίου της Ευρώπης.

* Ομιλία της Προέδρου της Δημοκρατίας, Κατερίνας Σακελλαροπούλου, στην επετειακή εκδήλωση για τα 70 χρόνια από την υπογραφή της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, που πραγματοποιήθηκε στις 4 Νοεμβρίου 2020 στην αίθουσα της Γερουσίας του ελληνικού Κοινοβουλίου.
